

Житний Олександр Олександрович,
доктор юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.211

ПРО ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ПРИ ЙОГО ВЗАЄМОДІЇ З МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЮ СИСТЕМОЮ

У роботі висвітлюються деякі соціальні, правові й політичні чинники, які зумовили необхідність взаємодії кримінального права України з міжнародною правовою системою.

Ключові слова: національне кримінальне право, кримінальне законодавство, міжнародні відносини, міжнародні договори, глобалізація.

Оцінка реальних можливостей внутрішнього (національного) кримінального права забезпечувати охорону правопорядку на території держави й підтримувати стабільність і безпеку міжнародних відносин – одне із актуальних завдань сучасної кримінально-правової науки. Тому підвищився інтерес сучасних криміналістів до різних аспектів взаємодії кримінального права держави з міжнародною правовою системою (до узгодженості кримінального закону держави та практики його застосування з принципами й нормами міжнародного права, до питань впливу міжнародних угод на процеси розвитку кримінального права, до способів удосконалення окремих кримінально-правових інститутів й норм з урахуванням міжнародних зобов'язань держави та ін.). Цим та іншим питанням міжнародного контексту функціонування зазначеної галузі присвячені роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів. Серед сучасних авторів, які розглядали проблеми міжнародно-правового виміру національного кримінального права, слід відзначити Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, М. І. Хавронюка, О. М. Броневицьку, С. Я. Лихову, В. О. Навроцького, В. П. Попович, А. В. Савченка, та деяких інших.

У зв'язку з тим, що названа проблематика є відносно новою (її розробки активізувалися лише в новітній період розвитку вітчизняної кримінально – правової думки, тобто з кінця ХХ століття), на увагу заслуговує комплексний аналіз передумов, що зумовили розвиток національного кримінального права у його взаємодії з міжнародною правовою системою, визначення соціально-правової природи, особливостей та інтенсивності впливу на зазначений процес окремих чинників, що є метою цієї публікації.

На думку окремих дослідників, первинними причинами здійснення міжнародних та міждержавних зносин з кримінально-правових питань був дефіцит в окремих державах інформаційної бази для розвитку власної системи права й правосуддя, а також інтереси прискорення рецепції права та використання існуючої юридичної практики інших держав [1, с. 12]. Очевидно, в історичному аспекті не лише ці обставини можна оцінити як підставу для

утворення зв'язків між кримінальним правом держави зі сферою міжнародного спілкування. Були й інші причини проникнення «міжнародного інтересу» у внутрішньодержавні кримінально-правові відносини. Так, вже в Київській Русі була відома практика передачі злочинців, регулювання якої здійснювалося у синтезі приписів кримінального та міжнародного права: У Договорі Олега з греками (911 р.), Договорі Ігоря (944 р.) передбачалось, що русичі, які вчинили злочини в Візантії, повинні були передаватися для покарання в Київську Русь (а греки в таких випадках мали висилатись до Візантії) [2, с. 13–14]. У період раннього Середньовіччя скоєні проти іноземців на території Русі злочину переслідувалися лише за умови, що статус потерпілого був встановлений особливим міжнародним договором [3, с. 413]. Отже, вже тисячоліття тому визначення меж національної кримінально-правової юрисдикції відбувалося з урахуванням міждержавних (міжнародних) угод. На наступних етапах розвитку вітчизняного кримінального права в нього також з'являлись норми й інститути (наприклад, про дипломатичний імунітет, про відповідальність за порушення правил ведення війни [4, с. 44–50]), походження яких також можна пов'язувати із впливом міжнародних відносин.

У сучасних умовах збільшилася кількість обставин, що визнають доцільність координації положень внутрішньодержавного кримінального права стосовно міжнародно-правової системи. Так, у юридичній літературі необхідність реалізації в кримінальному праві держави міжнародних договорів пов'язується з такими факторами, як тенденції правової глобалізації, які орієнтують на уніфікацію кримінального законодавства, приналежність держави до міжнародних організацій і її участь у міжнародних угодах та нарадах, необхідність співробітництва держав у боротьбі з міжнародною злочинністю, неможливість забезпечити кримінально-правове регулювання суспільних відносин за допомогою лише національного кримінального законодавства, розвиток кримінального правосуддя [4, с. 26–27]. Підтримуючи висновки про поліфакторну обумовленість міжнародно-правового контексту розвитку кримінального права України слід звернути увагу, що деякі з передумов, що його визначають, сформувалися лише в новітній період суспільно-політичного розвитку держави, у зв'язку з чим дослідження їх ролі у генезі цієї галузі викликає особливий інтерес.

На першому місці за масштабністю і силою впливу на правову систему держави в цілому (і на кримінальне право в тому числі) стоять фактори всесвітньо-політичні. Перш за все – це глобалізація, яка стала мегатенденцією розвитку сучасного суспільства, торкнулася практично всіх сфер його життя і уможливила потребу переосмислення можливостей національного права [5, с. 1]. В умовах глобалізації значні зміни відбулися в характері відносин між суб'єктами міжнародного права, помітно зріс ступінь чутливості національних правових систем до принципів і норм міжнародного права. «Умови сучасного світу, – зазначав відомий європейський компаративіст Рене Давид, – вимагають повного онов-

лення міжнародного права: треба, щоб між державами встановилися, крім просто мирного співіснування, нові відносини співпраці, як регіональні, так навіть і всесвітні» [6, с. 9].

Заслужують уваги і міжнародно-політичний, а також міжнародно-правовий фактори. Так, з 90-х років XX ст. розпочалося участь України (як і всіх інших держав, що раніше входили до складу СРСР) в якості повноправного суб'єкта в міжнародних відносинах. Один з важливих напрямків цієї діяльності – міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю. Оскільки його практична реалізація забезпечується в основному силами правоохоронних органів держави, які діють при цьому, керуючись нормами внутрішнього кримінального права, його приписи не тільки повинні відповідати тим цілям та принципам, на яких базується ця співпраця, а й реально забезпечувати її реалізацію (містити положення про відповідальність за міжнародні злочини і злочини міжнародного характеру, про видачу та передачу правопорушників за межі країни, про виконання на території держави рішень іноземних органів судової влади та ін.). Один з найбільш важливих принципів сучасного міжнародного права – принцип сумлінного виконання договорів (*pacta sunt servanda*), закріплений у ст. 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй, у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. [7], Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 р., – вимагає погодження законодавства держави з чинними міжнародними договорами, забезпечення національно-правової імплементації їх положень. За деякими підрахунками, одних лише договорів кримінально-правового характеру, ратифікованих Україною, сьогодні існує більш ніж сімдесят. Приписи, що впливають на процеси кримінально-правової охорони або кримінально-правового регулювання суспільних відносин, містяться й багатьох інших міжнародних документах універсального й регіонального рівня. Зазначені вище обставини вплинули, передусім, на ідеологічний базис кримінального права сучасної України. У її новому Кримінальному кодексі (ч.ч. 1, 5 ст. 3) проголошується, що цей закон ґрунтується, зокрема, на загальноувизнаних принципах і нормах міжнародного права, а також декларується відповідність кримінальних законів країни міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана парламентом України. Ці принципові положення свідчать про рішучу відмову нашої держави від «самоізоляції» у вирішенні кримінально-правових проблем.

Окремо слід відзначити таку передумову, як необхідність модернізації національної кримінально-правової політики, викликані змінами структури, характеру та динаміки сучасної злочинності. Більш відкрита система міжнародних відносин, надавши людству чимало позитивних можливостей, в той же час сприяла появі нових і зміні вже відомих злочинних практик. Ще в 1985 р. у Другому огляді ООН про тенденції злочинності констатувалося, що «злочинність являє собою серйозну проблему в національному,

а в ряді випадків – і в міжнародному масштабі» [8, с. 3]. У новому столітті значно посилилися міжнародні зв'язки організованої злочинності, активно розвиваються її транснаціональні форми (внутрішній і міжнародний тероризм, незаконний обіг психоактивних речовин, зброї, радіоактивних матеріалів, військової техніки, торгівля людьми, людськими органами та тканинами для трансплантації, «кіберзлочини» та злочини у сфері інтелектуальної власності, легалізація злочинно отриманих коштів, контрабанда й викрадення автомобілів, крадіжки предметів мистецтва та торгівля ними тощо. Трансформація злочинності вимагає оперативної реакції держави в сфері реалізації політики протидії їй. Однак, при цьому навіть не дивлячись на посилення процесів правової інтеграції, питання законодавчого визначення злочинності й караності суспільно небезпечних діянь продовжують перебувати у виключній компетенції держави (це, користуючись терміном, запропонованим А. Е. Жалінським, забезпечує «кримінально-правовий суверенітет» [9, с. 122]). Тому в українській кримінально-правовій доктрині сьогодні переважає позиція, згідно якої національні правоохоронні органи не вправі кваліфікувати суспільно небезпечні діяння, а судові – призначати покарання, керуючись лише нормою міжнародного права.

Зазначені передумова зумовили необхідність вирішення низки окремих теоретичних і прикладних проблем у сфері кримінального законодавства, кримінального права й кримінальної політики в цілому. Це розробка ефективних алгоритмів національно-правової імплементації розроблених у царині міжнародного спілкування приписів кримінально-правового характеру, встановлення підстав та принципів криміналізації міжнародних злочинів й злочинів міжнародного характеру, пошук балансу між національними інтересами та міжнародними зобов'язаннями у сфері протидії злочинності кримінально-правовими засобами.

Є підстави виділити в якості однієї з передумов розвитку кримінального права міжнародно-інтеграційний фактор. Його вплив можна показати на прикладі реалізації намірів України приєднатися до регіонального наднаціонального утворення – Європейського Союзу (далі – ЄС). Процес євроінтеграції актуалізує, як це випливає зі ст. 5 Договору про ЄС, потреби в усуненні протиріч між внутрішнім кримінальним правом держави й нормами права зазначеного об'єднання, вимагає передбачення в національному законодавстві відповідних санкцій за порушення права Співтовариств [10, с. 24–25]. Основними напрямками реалізації політики ЄС у сфері простору свободи, безпеки і правосуддя є гармонізація кримінального права держав-членів ЄС, яка відбувається шляхом ухвалення органами ЄС нормативних актів, що встановлюють ознаки злочинів та міру відповідальності за їх вчинення; захист прав потерпілих від злочинів; встановлення дієвих форм взаємної правової допомоги і співробітництва у кримінальних справах тощо. По суті, це означає необхідність адаптації кримінального законодавства країни з загальноєвропейським правом

[11, с. 21]. У цьому ж зв'язку слід акцентувати увагу на тому, що в процесі міжнародної інтеграції держави її правова система (особливо її відповідність міжнародним стандартам забезпечення прав і свобод людини і громадянина) стають об'єктом оцінки з боку міжнародного демократичного співтовариства. Кримінального права це стосується в першу чергу, адже ця галузь обґрунтовано вважається найбільш репресивною за характером санкцій, у зв'язку з чим діяльність щодо створення та застосування її норм найбільш часто піддається міжнародному «моніторингу» (так, при розробці чинного КК України його проекти двічі (у 1996 та в 1997 р.) вивчалися і оцінювалися експертами Ради Європи [12, с. 5–7]).

Нарешті, взаємодія з міжнародно-правовою системою кримінального права України дозволяє виділити і такі передумови розвитку останнього, в основі яких лежать суто прагматичні міркування. У ряді випадків в цю галузь можуть бути «перенесені» розроблені суб'єктами міжнародного права (наприклад, органами та установами Організації Об'єднаних Націй) засоби протидії злочинності (за умови визнання їх державою ефективними у вирішенні питань, що знаходяться у межах національної кримінально-правової компетенції). Наприклад, це може стосуватися впровадження практик відновного правосуддя в кримінальне право України як певної альтернативи кримінальній відповідальності в її традиційному розумінні. Крім того, конструктивне використання результатів аналітичної роботи міжнародних організацій, що здійснюється у сфері вивчення проблем злочинності та протидії їй, дозволяє своєчасно прогнозувати якісні зміни злочинності на території держави, появу не врахованих поки що у національному кримінальному законодавстві форм суспільно небезпечної поведінки, та вживати упереджуючі заходів протидії таким загрозам засобами кримінального права [13].

Підводячи підсумки проведеному дослідженню слід зазначити, що для будь-якого сучасного демократичної правової держави є обов'язковим не тільки приведення положень свого кримінального права у відповідність з міжнародно-правовими зобов'язаннями, але й врахування в ньому актуальних тенденцій розвитку міжнародних відносин (як позитивних, так і негативних), створення можливості розглядати і вирішувати питання протидії злочинності з урахуванням проникнення «міжнародно-правового компоненту» у сфери, які раніше традиційно регулювалися лише національним кримінальним правом. Це дозволить розробляти засоби протидії злочинності, придатні для вирішення проблем внутрішньої й міжнародної кримінальної політики, створювати моделі кримінально-правового впливу, які дозволяють протистояти внутрішнім та наднаціональним криміногенним загрозам. У той же час ця складна і трудомістка діяльність вимагає комплексного обліку суб'єктами, відповідальними за її здійснення, різноманітних соціальних, правових і політичних чинників, деякі з яких були відзначені в цьому дослідженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. Международный научно-исследовательский проект. – М., 1994. – 296 с.
2. Памятники русского права: Памятники права Киевского государства, X–XII века / под ред. С. В. Юшкова. – М., 1952. – Вып. 1. – 287 с.
3. Бернер А. Ф. Учебник уголовного права. Части общая и особенная / А. Ф. Бернер ; с примечаниями, приложениями и дополнениями по истории русского права и законодательству положительному Магистра уголовного права Н. Неклюдова. – Том. I. Часть общая / пер. и издание Н. Неклюдова. – СПб. : Тип. Н. Тиблена и комп., 1865. – 915, VII с.
4. Родионова Т. А. Проблемы влияния международного права на отечественное уголовное законодательство: история вопроса и перспективы развития : монография / Т. А. Родионова. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 184 с.
5. Макогон Б. В. Процессы глобализации в современном праве и их проявление в российском законодательстве: автореф. дис. на соиск. учен. канд. юрид. наук: специальность 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений». – М., 2007. – 20 с.
6. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 400 с.
7. Венская конвенция о праве международных договоров // Ведомости Верховного Совета Украинской ССР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.
8. Седьмой конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Милан, 26 августа – 6 сентября 1985 г.). Доклад, подготовленный Секретариатом ООН, – Нью-Йорк, 1986.
9. Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: Теоретико-инструментальный анализ / А. Э. Жалинский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – 400 с.
10. Жданов Ю. Н. Европейское уголовное право. Перспективы развития / Ю. Н. Жданов, Е. С. Лаговская. – М. : Междунар. отношения, 2001. – 232 с.
11. Проблеми адаптації законодавства України у сфері протидії злочинності до законодавства Європейського Союзу : монографія / О. Ю. Шостко, О. В. Сердюк, О. М. Овчаренко та ін. ; за заг. ред. О. Ю. Шостко. – К. : Ред. журн. «Право України» ; Х. : Право, 2013. – 256 с.
12. Таций В. Десять лет Уголовному кодексу Украины: достижения и проблемы применения / В. Таций // Право Украины. – 2011. – № 9–10. – С. 5–7.
13. Житний О. О. Перспективи розвитку в Україні альтернативних засобів кримінально-правового впливу (міжнародний контекст) / О. О. Житний // Право та державне управління. – 2012. – № 4 (8). – С. 219–223.

В работе освещаются некоторые социальные, правовые и политические факторы, предопределившие необходимость взаимодействия уголовного права Украины с международно-правовой системой.

Ключевые слова: национальное уголовное право, уголовное законодательство, международные отношения, международные договоры, глобализация.

This paper highlights some of the social, legal and political factors predetermined the necessity of cooperation of Ukraine with the criminal law of the international legal system.

Key words: national criminal law, criminal law, international relations, international treaties, globalization.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2013